

Vajda Gábor

Napipolitika vagy kultúra? (2.)

Bányai arról sem győzhet meg bennünket, hogy az „együttélés kultúrája” önismeretünk forrásai közé tartozna. Az együttélés eddigi gyakorlatát akkor foghatnánk fel követendő kulturális mintaként, ha tényleg valóság lenne „a mindennemű kulturális vagy más fölényérzetről való (kölcsonös) lemondás.” Ilyen lemondásra csak alapos ember- és történelem-ismerettel rendelkező, demagóg politikától függetlenül nevelkedett emberek képesek. A „felszabadítók” számító jóindulattal magukhoz emelhetik az engedelmes „felszabadítottak” karrierista töredékét. Ez azonban nem oldja fel a történelmi vélt felsőbb- és alsóbbrendűség szembenállását, s mindazt, ami ezt életformában és társadalmi beosztásban, asszimilációban és kulturális visszafejlődésben tükrözi.

Ha a kultúrát az ember viszonylag szabad választási rendszerének, megnyugtató kompromisszumsorának tekintjük, s ha a vajdasági magyarság alkalmazkodásában – az eddigi elemzéseknek és kimutatásoknak megfelelően – a félelemben vagy legalábbis a kiszolgáltatottságban látjuk a fő motívumot, akkor az „együttélés kultúrája”-nak fogalma nem sokkal több napipolitikai voluntarizmusnál, illetve simulékonyaságnál. Pedig ha tántoríthatatlanul ragaszkodunk ember-voltunkhoz, akkor az „együttélés kultúrája” úgy kell, mint a mindennapi kenyér. Ennek a kultúrának eddig csupán az elemei voltak meg imitt-amott, s teljes őszinteséggel és jóhiszeműséggel csak ezután, a nacionalista kisebb- és felsőbbrendűségi komplexusokat leküzdve teremthető meg. Ehhez azonban, sajnos, mindenekelőtt nagyobb anyagi biztonságra lenne szükségük az embereknek, mert csak az elfogulatlan felismerések szembesülése szülhet minél több, különféle nemzethez tartozó ember számára elfogadható igazságot.

Hogy Bányai számára az „együttélés kultúrája”, az elveszített béke iránti nosztalgiát nem számítva, politikai egyensúlytartást jelent, az Szarajevó, 1986 és azután c. írásából derül ki egyértelműen. Miközben a jugoszláviai magyar költészet boszniai bemutatkozására emlékezik vissza, az ottaniak kezdeti idegenkedését a tájékozatlanságukkal magyarázza. De rövidesen felengedett a hangulat, „...mert tisztelben tartották a sokféleséget” – mondja Bányai. Ahelyett, hogy feltenné a kérdést: szükséges volt-e vajon azok találkozására, akik ott ismerkedtek meg egymással. Hol voltak a magyar költészet szerb és muzulmán rajongói?!

Ez a kirakat-rendezvény is a maga módján hozzájárult az évtized végén robbanás-

hoz vezető feszültség leleplezéséhez, vagyis a növeléséhez. Viszont éppen az évekig tartó katasztrófa tanúsítja legvilágosabban: az „együttélés kultúrája” csak politikai látzat volt, mert a szélsőséges nacionalistákat (köztük a Bányai által név szerint nem említett sarajevói költőt, Karadžićot) közvetve az önmegismerést felsőbbre elutasító avantgárd nagy-jugoszláv pedagógia teremtette: a dogmák és hiedelmek eluralkodása által, a jobbák és tehetségesebbek vissza-, ill. külföldre szorításával.

Ennél hozzánk közelebb álló, fájóbb példát is említhetünk. Bányai is biztosan emlékezik rá, hogy több mint negyed évszázaddal ezelőtt irodalmunk (kultúránk) vezére fatornyos hazánkba, Feketehegyre (Feketicsre) járt a fogát csináltatni. Abban az időben nyílt az első urbánus jellegű vendéglő a falu szélén, ahova mi is ellátogattunk. „Szenháromságunk” feje akkor azt mondta: művelődési házat kellene építeni. Azóta a civilizáció (aszfaltozás, vízvezeték) haladt, csak a kultúra sántult meg abban, hogy a politikára, s ennek megfelelően a (nép)tánra korlátozódott. A lovčenaci Njegoš és a kishegyési Ady Endre mint intézménynevek (a maguk szinte mágikus jelentésmezejével) önmagukért beszélnek. Ám a feketicsi iskolánév – Nikola Đurković – a telepeseknek sem mond túl sokat, hát még a tehetetlenségükben haspártiságra kényszerült, magukat táncolásban kiélő magyaroknak. Mind a mai napig a második világháború utáni rohammunkával felépült színház és a tűzoltóotthon ad helyet az elvéve sorra kerülő, politikai protokolltól teljesen nem független művelődési rendezvényeknek (!!!). (Hogy mennyire kínos, mesterkél volt a Bányai által rendezett kényelvű irodalmi est a nyolcvanas években, arról jobb, ha itt nem írok részletesebben. Legfeljebb ennyit: Podolszkiával három évtizeddel ezelőtt másmilyen irodalmi esteket rendeztünk...) Egyszóval – a hemzsegő bizonyítékok súlya alatt – azt kell mondanom: már régóta nem az együttélésnek, hanem az együttrohadásnak a kultúrájában élünk.

Bányainak, az individualista jogok védelmezőjének, sajnos, a fordítások kapcsán nem jut eszébe: a műfordítás inkább az átültető affinitásának, mint az embereket és csoportjaikat módszeresen keverő politikának a kérdése. Ezért – saját korábbi tevékenységét is igazolva – Fordítás, összevetés c. cikkében fenntartás nélkül dicseri a Forum Könyvkiadó egyik alaptevékenységét: a műfordítások megjelentetését. A sarkigazságot joggal hangsúlyozza: nincs fajtiszta nemzeti kultúra (Németh László ezt úgy mondta: tejtestvérek vagyunk), s

az is tény: a miénkhez hasonló környezetben a komparatiztika nem csupán kínálkozó lehetőség, hanem nagy erkölcsi feladat is.

A baj abban van, hogy esszéistánk semmi konkrétumot nem mond a leglényegesebből: valójában mi motiválta az akkori jugoszláviai magyar kultúrpolitikát Nagy-Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi könyveinek sorozatos lefordíttatásában és kiadásában. Szenteleky a húszas években egyértelműen építő munkát végzett, hiszen azon túl, hogy a tevékenységéhez elengedhetetlen lojalitását fejezte ki a délszláv írók átültetésével, az egyetemes magyar kultúrának is segített. Kis-Magyarország ugyanis a csonkasága miatti fájalmában elfeledkezett róla, hogy a délszláv írók a legkevésbé felelősök a monarchia felbomlásáért, s hogy egymás megismerése létszükségele Közép-Kelet-Európa kis nemzeteké.

A második világháborút követően sokban változott a helyzet. Az eredeti és a fordított művek kiadása közvetlenül vagy közvetve politikai célokat szolgált: a sztálinista-titóiasta politika felsőbbrendűségét ilusztrálta. A lefordított délszláv művek ugyanakkor azt bizonyították, hogy a szerbeknek lelke és szelleme is van, amely fölötté áll a háborúvégi vérszomjas bosszúállóknak, s a magyarságot a későbbi évtizedekben is többé-kevésbé elnyomó betelepülőknek. Ami tehát a jugoszláviai magyarság kultúrájában újnak mondható, az a politikai lojalitás valamilyen formája. Azt jelentette, hogy

1. nem voltunk s még kevésbé vagyunk mindannyian fasiszták, sőt nekünk is vannak osztályharcos hagyományaink, s ennek megfelelő alkotói ihletésünk;
2. ha kisebb-nagyobb késéssel is, de képesek vagyunk ideológiailag követni azokat a „forradalmi” változásokat, amelyek cselekvő humanizmusként a világ fejlődésének élvonalába állította „hazánkat”;
3. paradox módon – a hatvanas évektől túlsúlyba kerülő művészeti formalizmus ellenére – a közös élmény, a nem egymás mellett, hanem együttélés (a proletkultós építés, a születő művelődési intézmények, az öngazgatás nyújtotta „teljes” alkotói szabadság, a társadalmunkon egyre inkább elhatalmasodó elidegenedés, a globális stílusirányzati törekvések) inkább a jugoszláv, mint a magyar voltunkat hangoztatta velünk;
4. mint magyarul beszélő jugoszlávok inkább csak az általános iskolát vé-

gezhettük anyanyelvünkön s a törvények ellenére nyilvános helyen az esetek többségében (az érvényesülést félve) a többség nyelvén illet beszélni;

5. az oktatás tervezésében és megvalósításában a tudományos elit és a pedagógusok pusztán csak a politikai akarat közvetítői és végrehajtói lehetnek;
6. az asszimilációra való készség nélkül az esetek túlnyomó többségében csak a végrehajtás és a fizikai munka lehetett a magyarok kenyérkereseti módja, a túlteljesítés lelki kényszere mellett;
7. a szeparatizmus és az elszakadás réme miatt többnyire nem lehettek olyan jók a kapcsolatok az anyaországgal, mint amilyeneknek kellett volna lenniük, mert a nagyjugoszláv hatalom a magyarság elnemzetietlenítését szorgalmazta;
8. a bizonyítás pszichológiájának megfelelően a politikai kontroll alatt duzadó műfordításirodalom tankönyveinkben olykor teljesen visszaszorította az anyanyelv leghitelesebb íróit, azt a látszatot is keltve, mintha a világirodalom stílusirányzati törekvései délről, tehát kerülő úton termékenyítették volna meg a magyar irodalmat.

Onmagában tehát félrevezető Bányai érvelése, amikor azzal védekezik a provincializmus vádja ellen, hogy könyvespolcainkon jelen vannak a magyar irodalom művei, s hogy a Hungarológiai Intézetben is ezeket tanítják, valamint: „könyveink legtöbbször a magyar irodalomról szól.” Mert nem az egyedek és a kisebb csoportok, hanem a nemzeti közösség művelődési lehetősége, tehát mindenekelőtt az iskoláztatás tartalma, minősége jelzi a kulturális szintet. Vagyis az, hogy nemcsak a nyolcvanas években küldték vissza az OSZK-nak az általános iskolák számára feladott könyvcsomagjait, hanem mind a mai napig még a szabadkai Városi Könyvtár (vagy bármely más intézmény) – a minisztériumok közötti megegyezés hiányában – nem kaphat odaírt könyveket nagyobb mennyiségben. Holott – az etnocidium iskolapéldájaként – az említett könyvtárban több mint háromszor több (!!!) délszláv könyv van, mint magyar. (Más kérdés, hogy az utóbbi években a vezetőség sokat tesz a hiány pótlása érdekében.) Ehhez képest megmosolyogtató a magyar irodalmat értékelő könyveink számával dicsekedni.

A politikai totalitarizmussal átítatott provincializmusnak – különös tekintettel az irodalomra – az a feltűnő jele, hogy nálunk jóval könnyebben jelentethet meg könyvet az ember, mint Magyarországon. S ennek már vagy két évtizede nem volt a fő oka, hogy odaát a fiatal magyar írók nem

akarták kiszolgáltatni a konzervatívizmussal valamiképpen szövetségbe lépni (kádári) kritériumokat. Inkább az, hogy nálunk egyszerűen úgy lehetett befogni a fiatal tehetségek száját, ha minél előbb könyvet adtak ki tőlük, másrészt pedig ezek az éretlen művek (olykor nevetséges módon „gemmak”-nak is becézték őket) a jugoszláviai magyar írásművészet folyamatoságát, perspektivikusságát tanúsították. Politikai érdekből itt példátlanul sok tehetséges vagy tehetségtelen kezdőt nyilvánítottak íróknak.

Bányai ennek ellenére kétségbevonhatatlannak tartja a jugoszláviai magyar irodalom értékrendjét (Még, talán). (Mintha lehetne bárhol és bármikor tartós érvényű „objektív” értékrendről beszélni! Mintha a legnagyobbak [pl. Sainte-Beuve] ítéletének legalább a felét igazolta volna az idő!) Esszéistánk szerint ez az értékrend az egyetemes magyar irodalom gazdagítása céljából született. A helyzetből eredő eltérés nem a kiválást, hanem a másságot, lényegében a sokszínűséget szolgálja. Ez rendben is lenne, ha Bányai a vajdasági irodalom sajátosságait az alkotók élményvilágából, tapasztalatkincséből, nem pedig – politikai módjára – az ún. multikulturális körülményekből származtatná. Ha tehát nem írná felületesen azt, hogy „a jugoszláviai és a vajdasági nem egyszerűen lakhelymegjelölés... mert szellemi kapcsolódást jelent, befogadását más (nem magyar) kultúrák tapasztalatainak és értékeinek.”

Vajon a magyar irodalmat legalább Aranytól kezdve nem ez jellemezte? Tudna-e vajon Bányai a magyarnál befogadhatóbb jellegű nemzeti irodalmat említeni? Többé-kevésbé vaskos kötetek dokumentálják Babits, Tóth Árpád, Kosztolányi, Kassák, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Rónay György, Vas István, Gyergyai Albert, Kálnoky László, Devecseri Gábor, Somlyó György, Hajnal Anna, Tímár György, Nemes Nagy Agnes, Kormos István, Nagy László, Lator László, **Eörsi István**, Tandori Dezső „nagy” és „kis” nyelvekre kiterjedő versfordítói tevékenységét. (Hogy csak azokat a neves műfordítókat – költőket – említem, akiknek fordításkötetei egyik könyvespolcomat kitöltik. A világirodalmi próza legjelesebb átültetőinek felsorolásától itt eltekintek.) Hadd tegyem hozzá, hogy a délszláv irodalom fordítói közül különösen Csuka Zoltán tartom nagyra, méghozzá azért, mert hatalmas opusát a kultúrpolitikai kényszertől és anyagi érdekektől jórészt függetlenül (Érden, Budapest közelében) úgy valósította meg, hogy – ahogyan Krleža is elismerte – áldozatot hozott érte.

Bányai olyan eltökélten védi a politikai értelmű kultúrát, hogy közvetve még az általa tisztelt Mészöly Miklóssal is vitába száll (Remény és hulladék). Pedig a paszszív Bányainak nem kellene okvetlenül

magára vennie az „inget”, hiszen bokszbajnok a Mészöly által emlegetett Szutorisz nevű kárpátaljai, a nyelvek és kultúrák között ingadozó „kurva”. Bányai a „nagy nemzeti elbeszélések” ellenében a modern individuuum csíráját látja a sehova sem tartozó emberben, mondván, hogy a Szutorisz-horizont ellenállás a mézes illatok csalogatásának. (Bányainak nem jut eszébe, hogy a primitív Szutoriszt a könnyebb megoldás mézesmadzagjának áldozataként, a nemzet- [és lényegében kultúraellenes] elbeszélések hagyományos paprikajancsijaként is értelmezhetjük.)

Bányainak a mentsége abban van, hogy nem hisz a „szent hagyományok”-ban, mivel „minden individuális, akár a maradás, akár a távozás alakjában, áruháznak minősül”. Gondolkodóknak nem akarja megérteni: nem a nemzetcsalád érdekét, hanem saját lelki egészségünket, önazonosság tudatunkat, emberi lényegünket védjük, amikor mindenekelőtt anyanyelvi kultúránkért, nemzeti irodalmunk ismert vagy még feltárando értékeiért állunk ki – csoportérdekeinken, egzisztenciális aggályainkon túl.

Magától értetődik: ha Bányai leereszkedik az elvontságából, akkor – miként legjelentősebb vajdasági magyar íróról, Herceg Jánosról alkotott képe tanúsítja – már meg kell alkuudnia. Egyszerűen kénytelen fejet hajtani az általa egyébként (a szep-lőtelen esztétikum nevében) kárhóztatott mindenesség előtt. Kénytelen elismerni: „Herceg János műfaja a vajdasági magyar irodalom lett.” Írónk pályáját méltatva nem akad fenn Herceg célján, azon ti., hogy „ez az irodalom értékeinek gyökereivel megkapaszkodjon a történelemben, a tájban, a színekben, az emberi életekben és sorsokban.” De vajon hogyan lehetséges ez, ha Bányai szerint Herceg „ír mindent, amit írni tud, és amit kiadnak meg publikálnak, anélkül, hogy eközben lelki szermei előtt mindig ott lebegne, hogy magyar, hogy vajdasági, hogy kisebbségi.” Bizony, leginkább ott lebeg, különben aligha tért volna vissza Budapestről a két háború között, s nem került volna konfliktusba a nemzetietlen szocrealista és az avantgárd törekvésekkel, nem fogta volna fel szolgálatnak az írószágot, s a munkásságát sem tekinthetnénk a vajdasági magyar kisciklopédiájának.

Amint láttuk, Bányai politikusan értelmezi a kultúra fogalmát, s szemléletének belső ellentmondásai ezzel magyarázhatók. Passzivitást sugall, ahelyett, hogy a cselekvés lehetőségét puhatólná. Nem az a baj, hogy a kételyeiről is számot ad, hanem az, hogy a bevallott bizonytalanságát szinte programszerűen kínálja másoknak. Kötelességének érzi a sodortatottság, a meghunyászkodás elkerülhetetlenségének, az álliberelizmusnak a hirdetését. Olyan hévvel, mintha saját maga sem hinne az általa képviselt „igazság”-ban.